

Banyár József – Németh György

Hogyan segítsünk Afrikán?

How to help Africa?

Afrika, ezen belül is a Szahara alatti úgynevezett Fekete-Afrika sorsa jelentős részben azon múlik, hogy a termékenység milyen időtávban süllyed a fejlett világ – az egyszerű reprodukciót el nem érő – szintjére, ami elérhető közelségbe hozná a népességnövekedés megállítást. A 2010-es évek második felében az átlagos termékenység Afrikában 4,44, miközben a világátlag 2,47, a fejlett országokban pedig nem éri el az egyszerű reprodukciót biztosító 2,1-et. Nem pusztán demográfiai, hanem a leg súlyosabban gazdasági és környezetvédelmi kérdésről van szó, mert a további gyors népességnövekedés eltüntetné a növekedés hasznát és a környezet további rombolásával járna, valamint erősítené az Európai Unió felé irányuló, már most is jelentős migrációs nyomást. A szerzők azt javasolják, hogy az EU segélyprogramjai közvetlenül és erőteljesebben koncentráljanak a tizenéves anyaság visszaszorítására, a nők iskoláztatásának javítására, mert az ennek következtében visszaeső termékenység gazdasági-jóléti hatása stabilabb, mint a bizonytalan és gyakran kontraproduktív segélypolitikáké.

Kulcsszavak: Afrika, segély, demográfia, TFR, oktatás

The fate of Africa, and within it the sub-Saharan area known as Black Africa, is to a significant degree dependent on within what time-frame fertility sinks to the level of the developed world – which does not reach simple reproduction –, and bring the successful stopping of population growth within reachable proximity. During the second half of the 2010s, the average fertility rate in Africa was 4.4, while the world average was 2.47, and that of the developed countries was less than the 2.1 level that assures simple reproduction. This is not just a question of demographics, but one of the most serious economic and environmental issues in view of the fact that further rapid population increase would negate the benefits of growth and cause further destruction of the environment, in addition to which it would increase the already significant migration pressure aimed at the European Union (EU). The authors recommend that the EU's aid programs should concentrate directly and to a more determined extent on reducing teenage pregnancies and improving the level

---

Banyár József PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem. E-mail: jozsef.banyar@uni-corvinus.hu

Németh György szociológus. E-mail: n.gyorgy@t-online.hu

of education of women, because the socio-economic effect of the resulting reduction in fertility is more stable than that of aid policies, which are uncertain and often counterproductive.

Keywords: Africa, relief, demography, TFR, education

Bevezetés

2017. július elején Hamburgban, a G20 csúcsertekezleten egy elefántcsontparti újságíró azt a szemrehányó kérdést tette fel Emmanuel Macron francia köztársasági elnöknek, hogy Afrika számára miért nem készül Marshall-terv. Mint köztudott, a második világháború után romba dőlt Európa újjáépítését szolgáló, az amerikai külügyminiszterről elnevezett segélycsomaggal az Egyesült Államok sikeresen vetett gátat a kommunizmus további európai térnyerésének, miközben ösztönözte a segélyezett országok gazdasági kapcsolatainak elmélyítését, amivel megindította azt az egységesedési folyamatot, amely napjaink Európai Uniójához vezetett. Macron azt válaszolta, hogy Afrikának „civilizációs problémái” vannak, s amíg „a nőknek 7-8 gyerekük” van, a segítés kilátástalan, értelmetlen. (Wildman, 2017)¹

Ha Macron elnöknek több ideje lett volna megfontolni válaszát, bizonytalanságot kitért volna a hét évtizeddel ezelőtti Európa és a mai Afrika közötti különbségekre. Az akkori Európa a világ – Egyesült Államokon kívüli – legfejlettebb, ám romokban heverő része volt, amelyet újjáépíteni kellett. Az akkori Afrika, ahogy a mai is, a világ legkevésbé fejlett része volt és európai országok gyarmataként létezett (az egyetlen Etiópia kivételével). Gyarmattartóikon keresztül integrálva voltak a világgazdaságba, bár erősen alárendelt szerepben. Az afrikai országok politikai értelemben ma már függetlenek, ám a világgazdaságban szinte kizárólagosan ásványkincseikkel, mezőgazdasági tömegtermékeikkel, az utóbbi egy-másfél évtizedben pedig koncesszióba adott (és adható) termőföldjeikkel vannak jelen. A feladat a világgazdaságba való beépítésük (integrálásuk) volna, amely az újjáépítésnél lényegesen bonyolultabb feladat. Az ezt célzó eddigi, az 1960-as évektől függetlenné váló afrikai országokat támogató fejlesztési programok tapasztalataiból nem szűrhető le olyan legjobb gyakorlat (best practice), amely – még ha nagyon jelentős források állnának is rendelkezésre – garantálná a sikert. A fejlesztési programok sorozatos kudarcából a leginkább azok a hasznosítható tapasztalatok, amelyek arra mutatnak rá, hogyan ne próbáljuk segíteni Afrikát. Egyre többen képviselik azt az álláspontot, hogy az afrikai országokat a fejlett világnak nem fejlesztési programokkal s akaratlanul is kontraproduktív „segélyipar” fenntartásával kell segítenie, hanem azzal, hogy magára hagyja őket. A fejlett világnak mindenekelőtt multinacionális cégeik gazdasági erőfölényükkel – és gyakran a helyi politikai elitekkel és diktátorokkal összefüggésben – történő visszaélését, a tőkekivonást kellene megfékezniük. (Például azzal, hogy a befektetők meghatározott ideig – legalább egy évtizedig – nem vonhatnák ki befektetett tőkéjüket és profitjukat, vagy csak egy transzparensszerűen működő, e célra létrehozott

¹ http://mandiner.hu/cikk/20170712_tamadasok_keresztutzeben_macron (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)

nemzetközi szervezet engedélyével. Ez a megoldás a befektetőket nem a gyors megtérülésben, a politikai elittel, diktátorokkal megköthető korrupciós alkukban, hanem a gazdasági-társadalmi fejlődésben és a politikai stabilitásban tenné érdekeltté.)

Macron elnöknek azonban azonnal válaszolnia kellett, amit három és fél percben tett meg. Válaszát többen rasszistának minősítették, jobb esetben „csak” azzal vádolták, hogy lekezelő, mert az európai kultúrát különbnek tartja az afrikainál. Vádolták azzal is, hogy Afrika problémáiért csakis a demográfiai robbanást teszi felelőssé, s nem ejt szót a Nyugat felelősségéről.

Nem áll szándékunkban Macron elnök védelmére kelni, nálánál jobban erre aligha volnánk képesek. Bár válaszában kétségtelenül akadtak bírálható elemek, azok súlya elhanyagolható állításai igazságtartalma mellett. Fő állítása, hogy Afrika túlnépesedett, aminek meghaladásához elengedhetetlen a termékenység lényeges csökkenése, az egyszerű reprodukció szintjéhez való közelítése.² Ez jelenleg azonban még középtávon sem várható.

A túlnépesedés nyomást gyakorol a természeti környezetre (beleértve a klímát), aminek következtében társadalmi és politikai konfliktusok keletkeznek és éleződnek ki, a szűkülő erőforrásokért folyó küzdelmek akár fegyveres konfliktusig is eszkalálódhatnak. Mindennek következményeként tömegek kényszerülnek elhagyni szülőföldjüket, ami egy idő után elsősorban Európára nehezedő migrációs nyomásként jelentkezik. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a migrációt önmagában természetes jelenségnek tartjuk, azt viszont problémának, ha oka brutális kényszer, valamint ha spontán és tömeges jellege miatt a befogadó országok számára kezelhetetlenné váló feladatot jelenthet.

A helyzet jelenleg minden vonatkozásban romlik, s a majdani javulásának még csak jelei sem látszanak. Európa számára az afrikai migránsok falakkal való távol tartása csak ideiglenes megoldást jelenthet, de kivétel és feltétel nélküli befogadásuk még azt sem. Olyan megoldást kell találni, amely fékezi a további népességnövekedést, amely lehetőség szerint megőrzi, sőt – amennyire csak lehetséges – javítja a környezet állapotát, s végül amely nem pusztán támogatja a kontinens gazdasági fejlődését, hanem azt a világgazdaságba történő szerves beillesztéssel teszi. Mindennek eredményeként okkal remélhető az Afrika felől Európára nehezedő migrációs nyomás csökkenése. Az nem lesz a múlté, de kezelhetővé válik.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy Afrika túlnépesedése elsősorban Afrika problémája, amihez képest másodlagos, hogy a migrációs nyomás Európára jelent veszélyt. A túlnépesedés, valamint a további gyors, népességrobbanásnak minősíthető népességnövekedés Afrika modernizációjának legnagyobb, bár egyáltalán nem kizárólagos akadálya. Elképzelhetetlen az olyan gyors gazdasági növekedés, amely a fokozódó túlnépesedés miatt egy átlag afrikai számára érzékelhető jövedelemnövekedést jelenthetne. A kulcs tehát a népességnövekedés viszonylag gyors lefékezése, majd megállítása.

² Van olyan vélemény is, miszerint a túlnépesedésre hivatkozás pusztán megtévesztés (hoax), amely arra szolgál, hogy a kormányzatnak a válsághelyzet előállításában játszott felelősségét kisebbítse, vagy az alól egyenesen felmentést adjon (például Williams [2017]). A kormányzat felelőssége természetesen egyértelmű, de nem látunk arra okot, hogy a túlnépesedést ne objektív kategóriaként értelmezzük.

Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem pusztán a családtervezéssel kapcsolatos ismeretek elsajátításának és korszerű eszközeihez való könnyű hozzáférésnek a kérdése, hanem mély társadalmi átalakulást feltételez. Afrikában elsősorban a még törzsi-nemzetségi viszonyok között élők társadalmi megfelelési kényszere miatt magas a termékenység. Ezzel szemben létezik egy vékony, de számban és arányaiban is gyarapodó városi középosztály, amelynek termékenységi magatartását törzsi-nemzetségi kötöttsége – még ha azt számontartja is – már nem befolyásolja; termékenysége az egyszerű reprodukció körüli. Azt is hangsúlyozzuk, hogy többről és némileg másról van szó, mint az iskolázottságról. Afrika népességrobbanásának mérséklésére nemzetközi szervezetek és a fejlett világ országai rengeteg programot finanszíroztak, s ezek kudarcának egyik legfőbb oka a téves kiindulópont volt. Azt gondolták, hogy a magas termékenység oka a fogamzásgátlási ismeretek hiánya, ezért az ismeretek átadását, illetve a fogamzásgátlás eszközeihez való könnyű hozzáférhetőséget és olcsóságot kell biztosítani. Mindez természetesen szükséges, de távollól sem elégséges feltétel.³ A problémához más irányból kell közelíteni. Az alábbiakban erre teszünk javaslatot. Véleményünk szerint a helyes irány az első gyermeküket szülő nők életkorának kitolása az oktatásban való részvétel támogatásával (ösztöndíj), majd alapjövedelem biztosítása addig, míg gyermekeik száma nem több mint kettő (esetleg három).

Mielőtt javaslatunkat részletesen ismertetnénk, áttekintjük Afrika környezeti, népesedési, társadalmi és gazdasági helyzetét – beleértve a segélypolitikák csődjét okozó tényezőket is.

A még éles demográfiai bomba: Afrika népesedése

A világ népességének teljes termékenysége az 1950-es évek első felétől (az ENSZ jóvótáblából ekkortól állnak rendelkezésünkre viszonylag megbízható adatok⁴) a 2010-es évek második feléig folyamatosan esett – leszámítva az 1960-as évek első felét, amikor kissé emelkedve meghaladta az 5-öt (5,02), de még ezen évtized második felében is magasabb volt (4,93), mint az emelkedés előtti fél évtizedben (4,90). Innentől azonban folyamatos a csökkenés: a teljes termékenység az 2010-es évek második felében már csak 2,47, a hat

³ A migrációs hullámról írt cikksorozata végén Cameron Abadi (2017) a *Foreign Policy*ban megállapítja: "Amid the search for similarly permanent solutions, some migration researchers offer their more radical ideas: Europe subsidizing contraception as a way to manage Africa's soaring population growth." [Miközben kutatják a hasonlóan tartós megoldásokat, némely migrációval foglalkozó szakembereknek radikálisabb javaslatai vannak: Európa támogassa a fogamzásgátlást mint egy módszert, amely kezelni tudja Afrika szárnyaló népességnövekedését.] Ezt ismerteti a 444.hu is (Bede Márton [2017]), aki szerint ezen ötletek egy részét korábban nem illet civilizált társaságban kimondani, de ma már az európai politikusok mindent meghallgatnak, ami a rettegett menekültek távoltartásával kecsegtethet – például a családtervezési programok támogatását.

⁴ A továbbiakban az ENSZ (United Nations – UN) Gazdasági és Szociális Ügyek Igazgatósága (Department of Economic and Social Affairs – DESA) Népesedési Részleg (Population Division) Világnépesség-előreszámítási projektjének (World Population Prospects – WPP) 2019-ben felülvizsgált (2019 Revision) adatait használjuk. Az adatok megtalálhatók: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/> (A letöltés dátuma: 2020. 05. 10). Az ENSZ az éves ingadozások lehetőség szerinti küszöbölésére az egyes naptári évtizedek első és második felét átlagolja. Az utolsó részben ténylegként megadott értékek 2015–2020-ra vonatkoznak, ami részlegesen becslésnek tekinthető.

évtizeddel ezelőttinek kevesebb, mint fele. (Pásztor, 2017) Három évtizedre volt szükség, hogy az ötből három legyen (1960–1965: 5,02, 1990–1995: 3,01). Ezután a csökkenés lelassult, jelen évtized két fele között már csupán 0,05. Csupán három olyan afrikai ország található, amelynek teljes termékenysége a szóban forgó időszak kezdetétől egyenletesen csökkent (Madagaszkár, Dél-afrikai Köztársaság és a francia tengerentúli megyének számító Mayotte), a többinél voltak hosszabb-rövidebb emelkedő időszakok. Afrika teljes termékenysége az 2010-es évek második felében 4,44, hajszállal alacsonyabb, mint a viláé 1970–1975-ben volt (4,47), ám az esés nem olyan gyors (az fél évtized alatt 0,29, míg a viláé esetén 0,46 volt).

Két fontos állítást teszünk, amelyeket itt nem tartunk fontosnak indokolni. Az egyik, hogy a Föld nevű bolygó ökoszisztémájának fenntartása és a szegénységben élők jólétének megteremtése érdekében az volna a kívánatos, ha a világnépesség teljes termékenysége mielőbb az egyszerű reprodukció szintjére (2,1 körüli értékre) vagy kissé az alá csökkenne.⁵ A másik, hogy a fejlett országok jólétének megőrzése érdekében az volna a kívánatos, ha teljes termékenységük szintén erre a szintre, de legalább 1,8-ra emelkedne – jelenleg ugyanis, kevés kivétellel, az alatt van. A túlnépesedés miatti társadalmi-gazdasági problémák léte hosszú idő óta és széles körben tudatosult (bár kis számban vannak olyanok is, akik e probléma létét tagadják). Azonban az alulnépesedés (mikor is a teljes termékenység szintje tartósan és jóval az egyszerű reprodukció szintje alá kerül) egyelőre kevésbé. Az alulnépesedés ugyanúgy probléma, mint a túlnépesedés, csak más jellegű.⁶

Magától értetődőnek tartjuk, hogy mindenkinek joga van eldönteni, hány gyermeket vállal. De tisztában vagyunk azzal is, hogy az egyéni döntések eredőjeként olyan helyzet is előállhat, amely a közösség szempontjából káros. E helyzet klasszikus leírása Garrett Hardin (1968) nevéhez köthető. Tudjuk, hogy a közlegelők tönkretétele (elsivatagosodása) minden állattartóra egyaránt vonatkozó, a közhatalom által felállított szabályokkal előzhető meg, feltéve, ha a közhatalom rendelkezik e szabályok betartásának kikényszerítésére alkalmas eszközökkel, és szükség esetén nem riadna vissza alkalmazásuktól. Közlegelők esetén a felállított szabály mindenekelőtt azt tartalmazza, hogy az egyes állattartók hány állatot hajthatnak ki a közlegelőre.⁷ Azonban joggal tartanánk elfogadhatatlannak, ha a közhatalom az egyes személyek gyermekvállalási döntéseit számszerűen korlátozó vagy ellenkezőleg, gyermekvállalásra kényszerítő szabályt alkotna. A számszerű korlátozásra az egyetlen egyértelmű példa Kína 1979-ben meghirdetett és 2016-ig tartó úgynevezett egy gyermek politikája (amely becslések szerint 360-520 millió születést akadályozott meg az állam erős pressziójával [Goodkind,

⁵ A *BioScience* című tudományos szaklapban 2017. november 13-án 184 ország 15 364 tudósa arra figyelmeztette az emberiséget, hogy közel jár ahhoz, hogy élehetlenné tegye a Földet. A legnagyobb veszélyek közt említették a jelenlegi gyors népszámnövekedés folytatódását. (Ripple et al., 2017) Ezt a véleményüket a *Science* tudományos folyóirat egyik ez évi cikkére alapozták. (Crist et al., 2017)

⁶ Nyilvánvaló, hogy az alacsony születésszám a modern nyugdíjrendszerben súlyos problémát okoz. Lásd erről például: (Banyár, 2019).

⁷ A Coase munkásságából, elsősorban a társadalmi költségről szóló 1960-as tanulmányából – magyarul lásd: (Coase, 2004) – kinőtt iskola mindezt nem a közhatalommal, hanem a tulajdonjogok definiálásával gondolja megoldani. Erre ad számos gyakorlati példát Elinor Ostrom munkássága, lásd például: (Ostrom, 1990). Az itt tárgyalt problémát érdemes ebből a szempontból is végiggondolni, de ez nem ígérkezik könnyűnek.

2017], sőt fizikai erőszakkal), de számos fejlődő országban volt példa már-már erőszakba hajló közhatalmi presszióra (például Indiában). A túlnépesedés problémájára sokan úgy tekintenek, amelyet majd megold az idő (a trendek valóban ebbe az irányba mutatnak), míg az alulnépesedésre úgy, amely ellen nem szabad tennünk, de nem is igazán tehetünk semmit. E sorok írói mindezzel ellentétben vallják, hogy kidolgozhatók olyan hatékony szakpolitikák, amelyek képesek a népesedési folyamatokat a társadalmi-gazdasági értelemben optimális(abb) irányba terelni. Jó szakpolitikákkal a túlnépesedés, illetve az alulnépesedés lefékezhető, szerencsés esetben megállítható. A továbbiakban az előbbiről lesz szó.

Európa számára azért is különösen figyelmet érdemlő Afrika népesedésének alakulása, mert e kontinens túlnépesedése (és ettől nem függetlenül várható környezeti katasztrófái) szinte kizárólagosan kontinensünket helyezi migrációs nyomás alá. Ennek csökkentése az Európai Unió, de különösen az elsődleges célállomást jelentő nyugati felének érdeke.

Afrika népesedési helyzete eddig

A következőkben áttekintjük Afrika népesedési helyzetét. Afrika két nagy részből áll: az egyik Észak-Afrika, a másik a Szaharától délre fekvő, Szahara „alatti” Fekete-Afrika (földrajzi megnevezéssel: Szubszaharai-Afrika). Észak-Afrika az arab-izlám világ része,⁸ politikai, gazdasági és társadalmi kapcsolatai sokkal inkább a Közel- és Közép-Kelethez (Nyugat-Ázsia) fűzők, mint a kontinens déli feléhez. E két földrészrész nagyon más, emiatt a statisztikai adatközlők lehetőség szerint – torzító-megtévesztő volta miatt – kerülnek, hogy Afrika egészére vonatkozó adatokat tegyenek közzé. Észak-Afrikát általában Közel- és Közép-Kelettel vonják össze, s Afrika alatt általában Fekete-Afrikát értik, amelynek 4 régióját szokás megkülönböztetni (Nyugat-Afrika, Közép-Afrika, Kelet-Afrika és Dél-Afrika). Mindez azonban a demográfiára kevésbé vonatkozik.

Afrika várható népessége a jövőben

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy mindez a jövőben hogyan alakul, akkor az előrejelzéseket kell vizsgálnunk. Az ENSZ 2100-ig szóló, 2019. július 1-jén frissített világnépesség-előreszámításának alacsony termékenységi pályát feltételező (optimista) változata szerint Afrika teljes termékenysége a 2060-as évek második felében süllyed az egyszerű reprodukció szintjére (2,10), a közepes (legvalószínűbb) változat szerint még a 2090-es évek második felében is kissé efeletti szinten lesz (2,14). A magas (pesszimista) változat szerint viszont még akkor is jóval felette marad, magasabb szinten, mint jelenleg a világnépességé (2,63 vs. 2,47).

⁸ A Római Birodalom korától az iszlám megjelenéséig a Földközi-tenger medencéje volt egységes entitás. Így Észak-Afrikának több köze volt Dél-Európához, mint Dél-Európának Skandináviához, a német-lengyel síksághoz vagy az orosz sztyeppékhez.

Ez annyit jelent, hogy Afrika mai (2019. évi) 1,3 milliárdos népessége a századfordulóra a legvalószínűbb forgatókönyv szerint 4,3 milliárdra, a pesszimista forgatókönyv szerint 5,9 milliárdra növekszik. Az optimista forgatókönyv szerint csupán 3,0 milliárdra, s a 2097. évi népesség lesz az első, amely az előző évihez képest csökken (368 ezerrel). Vagyis a legvalószínűbb forgatókönyv szerint a századfordulóra Afrika népessége a mainak 3,3-szerese, de legjobb esetben is 2,3-szerese lesz, legrosszabb esetben ennek közel kétszerese (4,5). Eközben a világnépesség a három forgatókönyv szerint 15,6 milliárd főre (pesszimista), 10,9 milliárd főre (legvalószínűbb) növekszik, vagy 7,3 milliárd főre (optimista) – a maihoz képest bő négyszázmillióval – csökken. A teljes termékenység az évszázad utolsó fél évtizedére 2,42-re, 1,94-re vagy 1,47-re csökken. A legvalószínűbb forgatókönyv szerint a világnépesség a századfordulóig bő 40%-kal nő, a pesszimista forgatókönyv szerint megkettőződik, míg az optimista forgatókönyv szerint 5%-kal csökken. Ezzel Afrika világnépességen belüli aránya a jelenlegi 17,0%-ról a legvalószínűbb forgatókönyv szerint 39,4%-ra nő, a pesszimista forgatókönyv szerint 37,7%-ra, az optimista forgatókönyv szerint 41,4%-ra. (Ez paradoxonnak tűnhet; amiatt van így, mert a legtöbb Afrikán kívüli magas teljes termékenységű országokban a termékenység még inkább esik.) Afrika lélekszámát tekintve csak az optimista forgatókönyv szerint előzi meg Ázsiát, a másik két forgatókönyv szerint nem. Azonban bármelyik forgatókönyv valósuljon is meg, Afrika és Ázsia világnépességen belüli együttes aránya a jelenlegi 76,6%-ról 82,7%-ra emelkedik. Európa, Amerika és Óceánia (ez alatt elsősorban Ausztrália értendő) relatív súlya tovább csökken.

A legpesszimistább forgatókönyv szerint a 22. század elején továbbra is erőteljes világnépesség-növekedés várható, bár az akkor már nem minősíthető népességrobbanásnak. A legvalószínűbb forgatókönyv szerint a népességszám enyhén csökken, míg a harmadik – eddig optimistának nevezett – forgatókönyv gyors népességcsökkenéssel számol. Afrika súlya mindegyik forgatókönyv szerint a 22. században (első felében-harmadában biztosan) növekedni fog. Ha az adatokat részletesen szemügyre vesszük, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy elsősorban a nyugat- és közép-afrikai országok termékenységi szintje ad okot aggodalomra.

Tizenévesek anyasága Afrikában

A befejezett termékenység – egy nő élve született gyermekeinek átlagos száma termékeny életszakasza lezárultáig⁹ – csökkentésének egyik módja az első szülés, illetve a házasságkötés idejének kitolása. Nem csupán arról van szó, mint a régmúltban, hogy ez lerövidíti a nők termékeny életszakaszát (amely idő alatt egyáltalán gyermeke szület),¹⁰ hanem arról is, hogy érettebbé, tapasztaltabbá, a világot jobban ismerővé

⁹ 50. életévének betöltése előtt. A demográfiában használt jelöléssel: „-49”. Nem elképzelhetetlen, hogy 50 éves vagy idősebb anyának gyermeke szülessen, de ennek statisztikai valószínűsége elhanyagolható.

¹⁰ Nyugat-Európa számos országában különböző időszakokban a születéskorlátozás bevett módja volt az olyan társadalmi normarendszer (házasságkötési rezsím) elfogadása, amely a nők házasságkötését 25 vagy akár 30 éves koruk előtt nem illendőnek, korainak, elharmarkodottnak stb. tartotta, ám a házasságkötés után nem korlátozták a születéseket, leszámítva a hosszú, akár három évig is elhúzott szoptatási időszakot. (A szoptatás alatt, mint közismert, alacsonyabb a teherbeesés valószínűsége.)

és dolgaiban eligazodni képesebbé válik. És ami ezzel erősen összefügg: van ideje befejezni iskoláit, nem csupán alapfokú, de középfokú, sőt felsőfokú tanulmányait is. S aki mindennek birtokába kerül, nem vagy kevésbé fogadja el, hogy kizárólagos feladata, létének oka és értelme, hogy feleségként, férje alárendeltségében gyermekeket szüljön és ellátásukról gondoskodjon. Ezenkívül tisztában lesz azzal, hogy gyermekei minőségi életéhez elengedhetetlen megfelelő nevelésük és oktatásuk, ami idő-, energia- és forrásigényes tevékenység. Mivel pedig idő, energia és forrás korlátozottan áll rendelkezésre, ezért a gyermekszámot a minőségi emberi életükre való felkészítés optimális körülményeinek biztosítása érdekében korlátozni kell. (Ez jelenti az igényt a születéstervezésre, illetve a fogamzásgátlásra. A fejlett világban a párok megtalálták ennek módját akkor is, amikor ehhez még nem álltak rendelkezésre olcsó és könnyen elérhető eszközök. A helyzet ma ehhez képest lényegesen jobb.)

Ezzel összeegyeztethetetlen a tizenéves korban kötött házasság és anyává válás. Ez így talán túl rigorózusnak tűnik, mert egy 18-19 éves, befejezett végzettséggel rendelkező (érettségizett vagy szakmát szerzett) nő házassága és gyermekvállalása mégsem eshet ugyanazon megítélés alá, mint egy 16-17 éves vagy még fiatalabb gyermeklányé, aki legfeljebb alapfokú oktatásban részesülhetett, s ha középfokú tanulmányait megkezdte is, azt nem fejezhette be. Így némi leegyszerűsítés van abban, hogy a tizenéves korban kötött házasságot és anyaságot egészében nem tartjuk kívánatosnak, de kétségtelen, hogy a tizenéves nők anyaságának gyakorisága premodern társadalmi jellemző, a visszaszorítására tett erőfeszítések pedig a modernizáció irányába tett lépések tekintendők és támogandók.

Az ENSZ gyűjtésében rendelkezésre állnak korszpecifikus sztenderdizált termékenységi adatok öt éves korcsoportonként, amelyekből kiszámítható, hogy 1000 nő 15-19 éves korában hány gyermeket szül.

1. táblázat

Ezer 15-19 éves nőre eső születések száma öt éves időszakonként

Születési év	1930- 1935	1935- 1940	1940- 1945	1945- 1950	1950- 1955	1955- 1960	1960- 1965
Naptári év	1950- 1955	1955- 1960	1960- 1965	1965- 1970	1970- 1975	1975- 1980	1980- 1985
Világ	433	425	424	402	372	354	344
Legfejlettebb régiók	173	201	206	197	194	182	169
Európa	134	165	183	180	178	176	163
Észak-Amerika	411	433	373	324	295	252	244
Afrika	749	751	756	748	739	726	687
Fekete-Afrika	767	768	771	768	776	778	761
Észak-Afrika	679	686	699	676	618	554	440

Születési év	1965– 1970	1970– 1975	1975– 1980	1980– 1985	1985– 1990	1990– 1995	1995– 2000
Naptári év	1985– 1990	1990– 1995	1995– 2000	2000– 2005	2005– 2010	2010– 2015	2015– 2020
Világ	343	324	298	265	246	234	213
Legfejlettebb régiók	164	168	140	120	118	92	70
Európa	158	153	118	98	97	79	63
Észak-Amerika	252	281	242	200	186	132	94
Afrika	645	603	574	551	530	509	475
Fekete-Afrika	728	687	663	632	601	566	522
Észak-Afrika	354	299	251	241	232	232	216

Forrás: World Population Prospects, 2019 és a szerzők számítása. (Európa nem egészében tartozik a legfejlettebb régiók közé, Észak-Amerika – az Egyesült Államok és Kanada – igen.)

Az adatokból jól látható, hogy bár a világátlag csökkenése folytonos, de a táblázatban szereplő területek mindegyikében történt növekedés, amely Észak-Amerikában 1955–1960-ban tetőzött (az 1935–1940-ben születetteket érintette), s valószínűleg a második világháború utáni babyboom hatásáról van szó. A legfejlettebb régiókban és Európában ugyanez kicsit később, az 1960-as évek első felében történt meg (az 1940–1945 között, a második világháború alatt születetteket érintette), s a társadalmi normák változásával, a szabad szexualitással állhatott kapcsolatban. Mindkettőnek a fogamzásgátlás eszközeinek fejlődése, hozzáférhetőségük növekedése és az olcsóvá válás, valamint a nők felsőoktatási expanziója vetett véget. Afrika és Észak-Afrika az utóbbi mintát követte, de a magas bázisra tekintettel arányaiban csekély emelkedés történt. Fekete-Afrika tizenévesei azonban csak 1980–1985-ben voltak kevésbé termékenyek, mint a náluk harminc évvel idősebbek. A csökkenés 1985–1990-ben indult és máig sem igazán lendületes.

A világátlag megcélzása nem túl ambiciózus cél, a legfejlettebb régióké, még inkább Európáé viszont az. A legfejlettebb régiókban háromnegyed évszázad alatt a 20. életévük előtt szült nők aránya 17,3%-ról 7,0%-ra csökkent, Európában 13,4%-ról 6,3%-ra. Ma a fejlett világban száz nőből legfeljebb 7 szül tizenéves korában és még ez is sok, csekély kivétellel a társadalom periferiáján élő rétegek jellemzője, s joggal aggasztja az ezen anyák sorsáért és gyermekeik jövőjéért aggódókat.

Iskolázottság és termékenység Afrikában

A fekete-afrikai nők iskolázottsága és termékenysége közötti kapcsolatot számos empirikus tanulmány vizsgálta az utóbbi negyedszázadban, leginkább az utóbbi évtizedben; ezelőtt – adatok híján és a közoktatás alacsony lefedettségére tekintettel – nem volt

vizsgálható. Az első ország Kenya és az első év 1993, amelyből ilyen jellegű adatokkal rendelkezünk.¹¹

Kenya volt az első fekete-afrikai ország, mely 1967-ben elfogadta, hogy az ország érdeke a termékenység csökkenése és ezért tenni is hajlandó volt. (Ez a hozzáállás máig sem általános: az afrikai politikai vezetők a fogamzásgátlás terjesztésében hajlamosak voltak – és sok helyütt még ma is hajlamosak – a Nyugat ellenséges, népességüket csökkentő mesterkedését látni. [Mueni, 2016]) Bár Kenyában a fogamzásgátlással kapcsolatos ismeretek két évtized alatt csaknem általánossá váltak, ez az 1980-as évekig nem vezetett a termékenység lényeges csökkentéséhez: az 1960-as években a termékenység 8 felett volt (csak Ruanda volt még 8 felett), az 1980-as évek első felében is még 7,22. A gyorsabb csökkenés az 1985. évi oktatási reform után indult, amely kiterjesztette és egy évvel meghosszabbította az alapfokú oktatást. A reform hatására a házasságok, illetve az első gyermek megszületése a nők késő tizenéves és kora huszonéves korukra halasztódott. Az 1990-es évek első felében a termékenység már csak 5,65. Első ízben 1993-ban vizsgálták a termékenységet iskolázottság szerint. Három csoportot képeztek, amelyek a következők voltak: államilag szervezett oktatásban részt nem vettek, alapfokú oktatásban részt vettek, valamint középfokú és felsőfokú oktatásban részt vettek. E csoportok termékenysége 1993-ban 6, 5,7 és 4 volt, 1998-ban már csak 5,8, 5,0 és 3,5. Egy évtized múlva, 2008–2009-ben a középfokú vagy felsőfokú tanulmányokat folytatóké 3,1-re tovább csökkent, ellenben az iskolázatlanoké 6,7-re, az alapfokú oktatásban részesülteké 5,2-re emelkedett. Az emelkedés oka feltételezhetően az, hogy a kívánt gyermekszám változatlan maradt, ám az egészségügyi helyzet javult.

David Shapiro Afrikával foglalkozó demográfus 2015-ben írt tanulmányában arra kereste a választ, hogy miképp gyorsítható fel a megkezdődött, ám lelassult – Fekete-Afrikán kívül másutt e jelenségre nem volt példa – termékenységcsökkenés. (Shapiro, 2015) Középpontba a serdülőkori (adolescent) termékenység (amelyről csupán 1996-tól állnak rendelkezésre megbízható kormányzati adatok) visszaszorítását állítja. A törvényes női házasságkötési kor emelését, a nők iskoláztatásának kiterjesztését, a lányok „felértékelését” (vagy ami lényegében ugyanaz: a fiúpreferencia visszaszorítását) javasolja. Adatokkal bizonyítja, hogy – néhány kivétellel – a fekete-afrikai országokban ez a probléma magva. A megoldás az, hogy minél több forrást biztosítanak oktatási és gyermek-egészségügyi célra, mert leginkább ettől várható a termékenység korlátozása. Ösztönözni kell a lányokat, hogy minél tovább maradjanak az iskolában, mert így később születik első gyermekük és életük során kevesebb gyermekük születik.¹² Ez nem csupán jó, hanem a legköltséghatékonyabb stratégia is.¹³

2017-ben írt újabb tanulmányában konkrétan az oktatás és a termékenység kapcsolatára kérdezett rá. (Shapiro, 2017) Az iskolázottságot hét kategóriába sorolta a befejezett iskolai osztályok alapján (0, 1–5, 6, 7–8, 9–10, 11–12, 13+) és lakóhely szerint három

¹¹ www.berlin-institut.org/fileadmin/user_upload/Weltbank/final_kenya.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)

¹² „[T]he incentive provided to girls to remain in school and thereby delay the onset of childbearing will contribute directly to lower fertility.” (Shapiro, 2015:10)

¹³ „[M]ore substantial investments in schooling of girls may be a considerably more cost-effective strategy.” (Shapiro, 2015:11)

kategóriát állított fel (főváros, város, vidék).¹⁴ Az iskolázottságot (és a lakóhelyet) nem csupán a termékenységgel vetette össze, hanem a kívánt gyermekszámmal is: minél alacsonyabb az iskolázottság, annál magasabb a termékenység, de a kívánt gyermekszám is (ebből is nyilvánvaló, hogy az alacsonyabban iskolázottak esetén nem a fogamzásgátlási ismeretek hiánya jelenti a fő problémát), s vidéken a legmagasabb, a fővárosban a legalacsonyabb. Minél alacsonyabb az iskolázottság, annál inkább sikerül elérni a kívánt gyermekszámot, minél magasabb, annál kevésbé. A felsőoktatásba belépők (13+) átlagban három és felet szeretnének, de csak két és fél születik meg. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy igazán jelentős, áttörésszerű eredmény a középfokú és a felsőfokú oktatástól várható, s az oktatásban olyan értéktartalmat kell érvényre juttatni, amely a kívánt gyermekszám csökkentése irányába hat.

A legutóbb megjelent tanulmányban (Kebede et al., 2019) a szerzők tizennyolc nyugat-, közép- és kelet-afrikai országot (a térség népességének kétharmadát) vizsgálva arra a kérdésre keresték a választ, hogy miért lassult le a termékenység csökkenése tizben (Nyugat-Afrikában *Elefántcsontpart, Niger, Nigéria*; Közép-Afrikában *Kamerun, Kongó, Kongó Demokratikus Köztársaság, Kelet-Afrikában Kenya, Tanzánia, Zambia, Zimbabwe*), míg nyolcban (Nyugat-Afrikában *Benin, Burkina Faso, Ghána, Guinea*; Közép-Afrikában *Gabon*; Kelet-Afrikában *Etiópia, Malawi Uganda*) miért folytatódott változatlan ütemben.

Az okot nagyrészt abban találták meg, hogy ahol lelassult, ott előzőleg a nők iskolázottságának növekedési üteme is lelassult, ahol változatlan ütemben folytatódott, ott a nők iskolázottságának növekedési üteme is változatlan ütemben folytatódott.

Mivel a nők iskolázottsága szerint termékenységük különbözik, ezért az egy ország termékenysége a nők iskolázottsági csoportok közötti megoszlásától függ. Az iskolázatlan nők aránya az időszak elején minden országban viszonylag gyorsan csökkent, ám ez a csökkenés Kenyában és Nigériában is 1970 körül megtört, előbbiben stagnálni kezdett, utóbbiban lelassult. E trend alól kivételt Burkina Faso és Malawi jelentett, ahol a csökkenés felgyorsult, továbbá Etiópia, Gabon és Guinea, ahol ugyan volt lassulás, de azt később olyan gyorsulás követte, amely ezeknél az országoknál végül még kedvezőbb helyzetet eredményezett. (Ebben az öt országban nem is esett vissza a termékenység-csökkenés üteme.)

Persze nem mindegy, hogy mekkora az iskolázatlan (15–35 év közötti) nők aránya. Az 1990-ben született nők körülbelül 10%-a vagy annál is kevesebben nem találkoztak az oktatási rendszerrel Kongóban, Gabonban, Kenyában, Malawiban, Ugandában, Zambiában, Zimbabweben, 20% körül Kamerunban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Ghánában, Tanzániában. A másik véglet Niger, ahol ez a szám 70% körüli. Ezt követi Benin, Burkina Faso és Guinea 50%, majd Elefántcsontpart és Etiópia 40% körüli értékkel. A Kongói Demokratikus Köztársaság esetében ez az érték 15%.

A szerzők a nők iskolázottsága növekedésének lassulására is magyarázatot kerestek, s azt az 1980-as évek elejének gazdasági válsága idején a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank által a segítség feltételül szabott költségvetési megszorító csomagokban találták meg. A megszorítások elsősorban a szociális szektort, benne az oktatásügyet

¹⁴ A magyar fordítás nem okvetlenül tudja jól visszaadni az elnevezéseket, ezért angolul is szerepeltetjük: *no schooling, incomplete primary, complete primary, low secondary, medium secondary, upper secondary, post-secondary schooling*. Illetve *capital cities, urban places, rural areas*.

érintették, s a csomagok összeállításakor nem ügyeltek arra, hogy azok ne veszélyeztessék újabb csoportok bevonását az alapfokú oktatásba. Ez az 1980-as években visszavetette az alapfokú oktatás (és ennek következményeként az azt követő szint) kiterjesztését, aminek hatására a termékenységsökkenés lassult. Ennek eredményeként az érintett tíz országban 1995–2010 között a 15–34 éves nőknek 13 millióval több gyermeke – ennek fele Nigériában – jött világra, mintha az oktatás expanziója változatlan ütemben folytatódt volna.

Afrika túlnépesedéséből adódó veszélyek

Miért Afrika?

A túlnépesedés mindenütt probléma, de vizsgálódásunkat több okból is leszűkíthetjük Afrikára. Az Afrikánál még mindig népesebb Kína az 1980-as évek elejétől folytatott egy gyermek politikája olyan népességrobbanást akadályozott meg, ami eltörpül amellet, ami Afrikában az utóbbi évtizedekben történt és középtávon is fenyeget. Kínában az 1970-es évek második felében a teljes termékenység csupán 3,0 volt és nagyon gyorsan esett. Egy évtizeddel korábban, az 1960-as évek második felében még 6,25 volt, ami egyúttal a legmagasabb ottani érték (az 1960-as évek első felében 6,20, az 1950-es évek második felében 5,40, első felében 6,03). A teljes termékenység az egy gyermek politika meghirdetése után egy évtizeddel, az 1990-es évek első felében már az egyszerű reprodukció szintje alá süllyedt (1,90), második felében pedig még inkább (1,51). Innen felfelé vette az irányt: folyamatosan araszolva az 2010-es évek első feléig egytizednyit nöött (1,60). 2015-ben az egy gyermek politikát a két gyermek politika váltotta fel, ami még nem jelent teljes reprodukciós szabadságot, de statisztikai értelemben nagyon kevés gyermek világrajöttét akadályozza meg. Van jele a teljes termékenység némi emelkedésének, de valószínűtlennek tűnik, hogy elérné az egyszerű reprodukció szintjét. Kínában a túlnépesedés miatti aggodalmat az öregedés miatti aggodalom váltotta fel.

Kína éppen az egy gyermek politika időszakában vált a világ második legnagyobb gazdaságává, s néhány éven belül a legnagyobb lesz. A világgazdaságba integráltsága vitán felül áll. India, Pakisztán és Indonézia gazdasági ereje egyelőre nem összemérhető Kínáéval, de a világgazdaságba integráltságuk erős, gazdasági lehetőségeik szinte korlátlanok, ráadásul India és Pakisztán Kínához hasonlóan atomhatalom.

Pakisztán teljes termékenysége, amely az 1970-es évek második feléig 6,60 volt, több évtizedes esés eredményeként a 2010-es évek első felére már 3,72-re csökkent.¹⁵ India és Indonézia más kategória. India 2,44-es értéke önmagához képest nem túlzottan haladja meg az egyszerű reprodukció szintjét (az 1950-es évek első felében 5,90, s csak az 1970-es évek második felében került 5 alá, amikor Pakisztánban még 6,6 volt). Indonézia teljes termékenysége hajszálnál is kisebb mértékben haladja meg Indiáét (2,45),

¹⁵ Lehetséges, hogy a tényleges termékenység ennél magasabb. 2017 nyarán ugyanis „előkerült” 20 millió pakisztáni. Az 1989. évi népszámlálás szerint lélekszámuk 130 millió, s azt becsülték, hogy 2017-re 200 millióra nő, de ennél 22,77 millióval több lett. Ebből 15 millió Kasmír Pakisztánhoz tartozó részen él. Lásd: http://hvg.hu/vilag/20170825_pakisztan_nepszamlalas_nepesség (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)

s azzal egyezően az 1970-es évek második felében került 5 alá. Pakisztán túlnépesedése még reális veszély, Indonéziáé már nem. India túlnépesedett. Túlnépesedett Banglades is, amelynek teljes termékenysége ugyan kedvezőbb, mint Indiáé (2010–2015: 2,22), de – néhány városállam kivételével – a világ legsűrűbben lakott országa (népsűrűsége az indiai háromszorosa), földrajzi fekvése miatt pedig igen sebezhető (a tengerszint egy méteres emelkedése esetén az ország fele víz alá kerülne).

Túlléptünk-e Malthuson?

Magyarországon Malthusra mindig is úgy tekintettek, mint különös és időről időre divatba jövő csodabogárra, akinek legtöbbit idézett jóslata „nem jött be”, mert nem vette észre, ami a 18–19. század fordulóján éppen a szeme előtt bontakozott ki: a népességnövekedés a mezőgazdasági technológiák fejlődése miatt nem ütközik az élelmiszertermelés korlátjába. Hogy nagyon rossz jósként gondoltunk rá, ahhoz köze volt a kommunista országokban hivatalos ideológiává emelt marxi baloldali progresszió történelmi optimizmusának, amely a születésszabályozásban nem modernizációs tendenciát, hanem a tőkés kizsákmányolás elleni kétségbeesett és torz védekezést látott.

A világ másik felén azonban nem így tekintettek Malthusra. A második világháborúig (vagy inkább az 1960-as évek elejéig) nagyjából érvényesnek tekintették gondolatait, addig még a fejlett világban sem volt teljesen ismeretlen az élelmiszerhiány, a készletek kritikus szintre süllyedésétől való félelem. (Ismert, hogy mind a hitleri Németország, mind a vele szembeforduló Egyesült Királyság legfontosabb stratégiai kérdése az élelmiszer-ellátás biztosítása volt. Hitler ezért kívánta meghódítani Ukrajna termékeny földjét, míg Anglia számára a tengeri szállítási útvonalak biztonsága volt az elsődleges.) Az 1950-es évek agrártechnikai fejlődése által megalapozott, az 1960-as években megindult „zöld forradalom” eredményeként tűnhetett csak úgy (aminek nemcsak intenzív, hanem extenzív oldalai is voltak, amelyek mára azonban teljesen kimerültek), hogy Malthusnak mégsem volt igaza. A túlnépesedéstől való félelem az 1980-as évek második felében csökkenni kezdett, az 1990-es évek második felére pedig gyakorlatilag eltűnt. Ennek oka leginkább annak felismerése volt, hogy a termékenység a világ nagy részén gyorsan csökkent, sőt a fejlett világ szinte egésze az egyszerű reprodukció szintje alá került, ami „látótávolságba” hozta a világnépesség tetőzését. A túlnépesedés helyett az öregedésről esett egyre inkább szó.

A 2000-es évek elején azonban változott a helyzet, bár leginkább már csak Afrikát illetően, ez azonban nem változtat azon, hogy a problémát továbbra is globális jelentőségűnek tekintsük, s ne csupán egyetlen földrészt érintő regionális problémának. Ennek oka két felismerés volt. Az egyik szerint bár Afrikában is csökken a termékenység, ez a folyamat nem gyors és nem alapozza meg erőteljes gazdasági növekedés. A másik a globális felmelegedés Afrikát különösen súlyosan érintő hatása. Ami Afrikában történik – helyi háborúk sokasága, ismétlődő népiirtások, tömeges menekülés – minden további nélkül tekinthető a malthusi helyzet újbóli megjelenésének. Az 1994. évi ruandai népiirtás óta Kongóban már körülbelül 5 millió embert öltek meg – valójában az élelemért és a vízért folyó harc áldozatairól van szó. Kenyában napjainkban elkezdtek kiszáradni a legelők, s a pásztorok kezdik ráhajtani az állataikat a mezőgazdasági földekre,

vagyis ott is kitört a kenyérharc. Mindennek nagypolitikai vetülete a posztkoloniális világrend válsága: a harcolók a gyarmati korban mesterséges határokkal egy országba kényszerített, ám különböző és különböző érdekű népek. Az eljövendő évtizedekben az afrikai (és ázsiai) térség politikai földrajza jelentősen átrendeződhet. (Dobrovits, 2017) Ezekről azonban, úgy tűnik, Nyugaton nem nagyon akarunk tudomást venni.

Malthus elméletéből logikusan következik, hogy a népesség gazdasági jólétének feltétele erőforrás-korlátos környezetben, illetve normál technikai-technológiai fejlődést tételezve – és ritkán nem ez a helyzet – a népességnövekedés mesterséges fékezése, ha erről a „természet” magas halandóság formájában nem gondoskodik. Ezt az összefüggést a történelem során széles rétegek újra és újra felismerték és alkalmazták. Ha a föld szűkösen áll rendelkezésre és az emberfeleslegnek a városok ipari-kereskedelmi tevékenysége nem kínál vonzó lehetőséget, akkor a megoldás a születéskorlátozás (a késői házasságkötésektől kezdve a fogamzásgátláson át a megszületett gyermek „elveszejtéseig”), szélsőséges formájaként az egykezés. Az európai kultúrkörben erre sok idő állt rendelkezésre, mivel a csecsemő- és gyermekhalandóság csak lassan csökkent, de az alkalmazkodás így is lassú volt, amit a második demográfiai átmenet erőteljes népességnövekedése jelez. Afrikában ellenben a csecsemő- és gyermekhalandóság gyorsan csökkent, a népesség nemzetekké alakulása viszont lassú, a nemzeti-törzsi viszonyok termékenységbefolyásoló szerepe még erősebb és szélesebb rétegekre hat, mint akár két évszázada az európai kultúrkörben a vallás, s ahol akkor már a nemzeti-törzsi viszonyok ritka kivételektől eltekintve régen elenyésztek. Afrika foglalkoztatási szerkezete nagyjából a két évszázaddal korábbi Európáéhoz hasonló. Az agrár- és élelmiszeripari ágazatban dolgozók aránya 60%, a világon a legmagasabb. Kétszáz évvel ezelőtt ennyi volt Franciaországban. (Lovászy, 2017)

Afrika túlnépesedése és a klímaváltozás

A túlnépesedés nagyban hozzájárul a kontinens természeti erőforrásainak, így mindenekelőtt a termőföld és az erdők pusztulásához, az ivóvízkészletek szennyezéséhez és csökkenéséhez. Mindennek legészrevehetőbb jele az elsivatagosodás, ami fokozza az időjárás szélsőségeségét (az észak-amerikai kontinens egyre pusztítóbb szélviharai Afrika nyugati partjainál keletkeznek a sivatagok és a trópusi területek közötti hőmérséklet-különbségek miatt), s ez Afrikán kívül is érezteti hatását. Az erdők pusztulása – azonkívül, hogy ez egyúttal a biodiverzitás csökkenését eredményezi és új járványok kitöréséhez járul hozzá – csökkenti a Föld széndioxid-lekötési kapacitását, ami súlyosbítja az üvegházhatást.

Ennek ellenére a klímaváltozásnak – egyelőre – nem Afrika a fő előidézője. Népességnövekedése főleg a saját, nem a bolygó más részeinek természeti erőforrásait károsítja.

Az utóbbi időben több kutatás is arra a megállapításra jutott, hogy a klímaváltozást leginkább azzal lehetne megállítani, ha kevesebb gyermek születne. A svéd lundi egyetem két kutatója, Seth Wynes és Kimberly A. Nicholas arra a következtetésre jutott, hogy négy olyan módszer van, amellyel jelentősen csökkenthető a személyes széndioxid-kibocsátás: a vegetáriánus táplálkozásra való áttérés, az autózásról és a repülésről való lemondás, valamint ha kevesebb gyermek születne. Eszerint ha valaki lemond

az autózásról, azzal évente 2,4 tonna, ha a repülésről, azzal 1,6 tonna klímakárosító szén-dioxiddal kevesebb kerül a légkörbe. A hús nélküli táplálkozás évi 0,8 tonnával kisebb kibocsátást jelent. Mindennél többszörösen hatékonyabb klímavédelmi módszer, ha kevesebb gyermek születik, mert minden meg nem született gyermek évente 58,6 tonnával kevesebb szén-dioxid-kibocsátást jelent. (Wynes–Nicolas, 2017) Főleg a fejlett világban meg nem született gyermekek csökkentik a kibocsátást, mert ott jellemzőbb az autóval és a repüléssel való utazás és több húst esznek. Az amerikai kutatókra hivatkozó *New Scientist* (Cossins, 2017) is arra céloz, hogy nem elsősorban a szegény, hanem a gazdag országokban születő gyermekek számát kellene csökkenteni, mert azok jóval több erőforrást használnak el.

Ezzel szemben magunk úgy gondoljuk, hogy mindez „extrapolált” – s mint ilyen, hamis – igazság, s nem is ez a legnagyobb hamissága. A fejlett országokban az ökológiai lábnyom csökkentése a cél – ennek tudományos-technikai feltételei aligha teremthetők meg másutt –, míg a kevésbé és közepesen fejlettekben a nagyobb jólét elérése. A környezetterhelés csökkenése szempontjából az optimális mix az, ha e kettő egyidejűleg valósul meg. Viszont aligha optimális egy olyan stratégia, amely a fejlett világ nagyobb ökológiai lábnyomú és erőteljesen öregedő népességének további csökkentésével, valamint a kevésbé és közepesen fejlett országok lakói jólétének (ezzel együtt ökológiai lábnyomának) növekedését gátolva próbálja csökkenteni a környezetterhelést. És ha elfogadjuk Wynes és Nicolas számait, a környezetterhelés szempontjából hatványozottan többet nyom a latba az ember pusztá léte, mint jólétének környezetterhelő hatása (példánkban: 63,4 vs. 58,6). Úgy gondoljuk, hogy a valódi „tartalék” Afrikában van. Ha ott a termékenység a felére esne (a mai 4,75-ről), még mindig bőven biztosított lenne az egyszerű reprodukció és növekedne a népesség. Ezzel szemben a fejlett világ nagy részén a termékenység néhány tizedes emelkedésére az öregedés terheinek társadalmilag elviselhető szinten tartása érdekében volna szükség.

Afrika túlnépesedése és a migráció

A népességrobbanás elméletileg akár gazdasági fellendülést is eredményezhetne, erre számos példát ismer a gazdaságtörténet. A mai Afrikában nem ez történik. A kontinens egyre nehezebben tudja eltartani növekvő népességét, néhány évtizeddel ezelőtt még stabilan önellátó országok is élelmiszersegélyre szorulnak. A gazdasági növekedés sem tart lépést a népesség növekedésével, annyira biztos nem, hogy a világgpiaci árat fizetve tegyenek szert a hiányzó élelmiszere és ne segélyre szoruljanak. Ha a társadalom egy vékony rétege számára valódi gazdasági teljesítmény teremt is jólétet (az nem csak a korrump politikai és katonai elitek osztályrésze), a többség helyzete stagnálásközeli vagy egyenesen romlik. Míg az előbbieik mohóságából, illetve erős és kormányzottaik egészségnek hosszú távú érdekeit szem előtt tartó kormányok híján, addig az utóbbiak rövid távú túlélésük érdekében tett erőfeszítéseik során károsítják az élelmiszer-termeléshez szükséges természeti erőforrásokat. Az eredmény: a termőföldek kiuzsorázása, a vízkészletek túlhasználása, az (ős)erdők irtása, stb., ami felerősíti a mindezek nélkül is fenyegető környezetváltozást.

Az éhező és szomjazó tömegek pedig túlélésük érdekében előbb-utóbb elhagyják lakóhelyüket, előbb a nagyvárosokba, majd – legvalószínűbben – Európa felé veszik az irányt. A történelmi optimizmus nem indokolt: a tömeges Afrikából Európába vándorlás nem az Európából Amerikába történő 19–20. századi, Amerika felvirágzásához és az Egyesült Államok világhatalommá válásához erőteljesen hozzájáruló bevándorláshoz lesz hasonlatos, hanem a népvándorlás (4–10. század) korának zűrzavarához. Ha az afrikai népesség komolyabb mértékben észak felé indul, akkor Európának ma ismert formájában vége, mert a legnagyobb erőfeszítések mellett sem lehet évi rendszerességgel érkező milliós tömegeket integrálni. Ennek eredményeként Európa földrajzi fogalomra szűkül, mint önálló politikai-társadalmi-kulturális entitás a múlt része lesz. Ahogy a római birodalom Földközi-tenger medencéjének romanizált népességével is történt: a birodalom összeomlása után néhány évtizedig még őrizte hagyományait, aztán eltűnt a barbárok tengerében, hogy a kevésbé sötét középkorban – arab közvetítéssel – újra fel kelljen fedeznie elveszett tudományos-kulturális örökségét. A politikai-társadalmi-kulturális és földrajzi egység a római korban a Földközi-tenger medencéje volt. Ma mindkét vonatkozásban két külön világ: Európa és a keresztény világ az egyik oldalon, Észak-Afrika, Közel-Kelet, Kis-Ázsia és az iszlám világ a másik oldalon.

Manapság sokan támogatják a kevésbé fejlett országokból a fejlettekbe irányuló tömeges bevándorlást. Vannak, akik ezt gazdasági érvekkel teszik: erre a munkaerőhiány, az európai társadalmak elöregedése miatt van szükség. Mások erkölcsi okokkal érvelnek. Eszerint éppúgy nincs jogunk visszautasítani a jobb életet keresőket, mint a háborús konfliktusok elől menekülőket. Nem nehéz belátni, hogy ez nagyon problémás megoldás. Garrett Hardin már 1974-ben öngyilkos politikának nevezte, ha „misguided” idealisták elkezdik segély és kontrollálatlan bevándorlás formájában megosztani a közös javakat (Hardin, 1974). Az általa használt kép a korlátozott teherbírású mentőcsónak, amely nem vehet fel mindenkit, mert fennáll a veszély, hogy a csónakban ülők is odavesznek.¹⁶ Később (Hardin, 1989) mindebből – Malthusra hivatkozva – a népességszabályozás szükségességét vezette le. Azonban a helyzetben rejlt paradoxont is felismerte: ami működik, az Európában erkölcsileg nem elfogadható (például az erőszakos születéskorlátozás, így a kínai egy gyermek politika), ami viszont erkölcsileg elfogadható, az nem működik.

¹⁶ Itt az embernek önkéntelenül eszébe jut az a kép, ami Gide *A pénzhamisítókja* (1925/1981:69) révén rögzült. Lady Griffith meséli fiatalkori emlékeként a Bourgogne elsüllyedését (1898): „A mentőcsónakban vagy negyvenen voltunk összezsúfolva, [...] A víz csaknem a csónak pereméig ért. [...] két matróz, az egyik egy fejszével, a másik egy konyhakéssel felfegyverkezve állt a csónak szélén, s tudod mit csináltak? [...] Elmetszették azoknak az úszóknak ujjait, elvágták a csuklójukat, akik kötelek segítségével megpróbálták bemászni csónakunkba. Az egyik matróz [...] hozzám fordult [...]: »Ha még egy ember bemászik, mindenkinek vége. A csónak tele van.« Hozzátette, hogy hajótöréskor mindig kénytelenek így eljárni; de hogy erről, természetesen, senki sem beszél.” Brutális megoldás, de logikus. Hardin ugyan nem idézi ezt, de javasol egy megoldást a csónakban utazó s a lemaradók miatt lelkiismeret-furdalást érzőknek: „Szállj ki a csónakból, s add át a helyed másnak.”

Miért fenyegetés számunkra a migráció, miért nem lehetőség?

Az, hogy a nagymértékű afrikai migráció Európa számára fenyegetés, nem magától értetődő. Európa problémája az ellenkezője annak, ami Afrikáé – túl kevés gyermek születik, a termékenység mélyen az egyszerű reprodukció alatt van. E különbséget egyes környezetvédő csoportok indifferensnek tartják. A bárhol a világon meg nem született gyermekekre úgy tekintenek, mint akinek nincs ökológiai lábnyoma, függetlenül attól, hogy a világ melyik sarkában él. Jellemző példa, hogy a Having Kids nevű amerikai civil szervezet nyílt levelet írt a brit trónörökös Vilmos hercegnek és feleségének, arra kérve őket, hogy ne vállaljanak harmadik gyermeket, saját példájukkal – hogy csupán két gyermekük van – népszerűsítsenek egy „fenntarthatóbb” családmodellt. Érvként a túlnépesedést, a globális felmelegedést, de még a kihalófélben lévő állatok végleges kipusztulását is felhozták. (Green, 2017)¹⁷ Álláspontunk szerint nem javíthatunk a világon úgy, ha problémáiról „univerzális csölátó” módon gondolkodunk. Az egyik résznek másra van szüksége, mint a másiknak – s ezek akár ellentétesek is lehetnek. Míg Afrikának jelentős termékenység-csökkenésre, addig Európának csekély termékenység-emelkedésre van szüksége.

Rövid távon is jelentkezik a probléma mint munkaerőhiány – bár ez erősen relatív, hiszen az EU-n belül számos magas munkanélküliséggel sújtott régió van még, de ezek száma várhatóan folyamatosan csökken –, távlatilag pedig a nyugdíjrendszerek összeomlását vetíti előre, ha a folyamatosan nyugdíjba vonuló és jelenleg még nagy létszámú aktív rétegek helyére nem áll megfelelő számban munkaerő, amely csak kívülről érkezhethet. Emiatt úgy tűnik, hogy Afrika túl- és Európa alulnépesedése jól kiegészíti egymást, s kézenfekvő, hogy az európai munkaerőhiányt afrikai bevándorlókkal pótolják.

Ez elvileg lehetséges volna, ha az afrikai bevándorlók nagy többsége megfelelő – legalább az európai érettségivel összevethető – képzettséggel rendelkezne. De nem ez a helyzet. Nagyrészt alacsony képzettségű vagy egyenesen írástudatlan fiatal felnőttekről van szó¹⁸ (a képzetlenség és a népességrobbanás ráadásul összefügg – ahogyan azt már említettük), akik túl vannak életük azon szakaszán, amelyben viszonylag könnyen szert tudnának tenni a modern gazdaság működtetéséhez szükséges képességekre – már ha gyermekkorukban megszerezték volna ehhez az alapokat. E képességek megszerzése a modern világban – paradox módon – lelassult:¹⁹ erre talán unokáik lehetnek képesek (itt születő gyermekeik még nem), feltéve, hogy társadalmi integrációjuk viszonylag problémamentes. Ez az embertömeg nem fogja tudni működtetni mai szintjén Európa gazdaságát. Ez nagy gazdasági visszaesést vetít előre, miközben a szociális kiadások jelentősen emelkednek. Ezt a lehetőséget mindenáron el kellene kerülni.

¹⁷ Ismereteink szerint a trónörökös pár a levélre nem reagált, hacsak nem tekintjük annak, hogy időközben megszületett harmadik gyermekük is.

¹⁸ A legjobb mutatóval Zimbabwe rendelkezik, de az írástudatlanság ott is legalább 15%-os. Másutt nem ritka a 30–50%-os arány. Lásd: (Lovász, 2017)

¹⁹ A modernitás világa felgyorsult, ellenben a felgyorsult világban való eligazodáshoz szükséges képességek és a tudás megszerzéséhez szükséges idő lelassult. Erre egy emberi élet is kevés lehet, gyermekei vagy inkább unokái válhatnak csak „bennszülötté”. Erre az összefüggésre először 1983-ban Bródy András hívta fel a figyelmet. (Bródy, 1983)

Ami ösztönzi és súlyosbítja a túlnépesedést: a szegénység

Az afrikaiak – kissé leegyszerűsítve – azért képzetlenek, mert szegények, és azért szegények, mert képzetlenek. Mindkét tényezőhöz nagymértékben hozzájárul a magas termékenység, ami önmagában is szegénységi ok. Ha Európa képzett afrikai bevándorlókat kíván, azt meg kell előznie az afrikai gazdaság fellendülése, ami csökkenti a szegénységet és emeli az iskolázottság szintjét. Ez nem lehetséges a termékenység csökkenése nélkül, sikere viszont tovább csökkenti majd a termékenységet.

A szegénység és iskolázatlanság bővített újratermelése

Megfelelően részletes adatok híján nehéz elemezni az afrikai népességrobbanás okait és összetételét, de történelmi tapasztalatok és egyes megfigyelések alapján összeáll egyfajta koherens kép. Eszerint a városi, „középosztályosodó” afrikai népesség körében már nem jellemző a sok gyermek, hanem a két-, legfeljebb háromgyermekes modell tekinthető általánosnak. Ez egyszerűen abból következik, hogy a szülőknél már van elképzelésük gyermekeik jövőjéről, ami csak tanulással érhető el, ehhez pedig komoly anyagi és emberi erőforrásra van szükség. (Emberi erőforrás alatt a szülői figyelmet, támogatást és motiválást értve.) Mivel pedig a szülők erőforrásai végesek, ezért korlátozzák gyermekeik számát. (Erre az összefüggésre amúgy Gary Becker hívta fel a figyelmet a nyugati gyermekvállalási „minta” kapcsán.) E középosztályosodó réteg egyelőre kis súlyú, de növekvő. A nagy tömeget a nagyon szegény szülők jelentik, akiknek gyermekvállalási mintái nem tudatosan a jövőre irányulnak, hanem egy olyan múltban gyökereznek, amely már nem érvényes környezeti feltételekhez (nagy csecsemőhalandóság) alkalmazkodott, illetve a törzsi-nemzetségi elvárásoknak felel meg. A szegény szülők híján vannak mind az anyagi, mind az emberi erőforrásoknak. Így a szegény réteg bővítetten termeli újjá önmagát, amit erősít, hogy a szülőképes kor előtti (és közbeni) életszakasz halandósága – bár a fejlett világhoz képest igen magas – már nem bír demográfiai jelentőséggel. A magas termékenység népességnövelő hatását alig csökkenti a csecsemő-, a gyermek- és a fiatalfelölt-halandóság.²⁰ Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Afrika túlnépesedése nem egyszerűen túl sok embert jelent, hanem – ettől alig elválaszthatóan – túl sok tanulatlan, szegény embert.

A gyermekek iskolázottságában a szülők emberi erőforrásainak szerepe akkor is döntő, ha nem társulnak mellé megfelelő anyagi erőforrások. Szociológusok a közelmúltban figyeltek fel arra, hogy a szegény szülők gyermekeinek az iskolai teljesítménye jelentősen jobb volt abban az esetben, ha szüleik csak egy vagy két gyermeket vállaltak.²¹ E gyermekekre sokkal több szülői figyelem jutott, vagyis a gyermekszámcsökkenés, úgy tűnik, még a szegény családokban is lehetővé teszi a magasabb iskolázottság

²⁰ Az 1980-as években egy rövid ideig úgy tűnt, hogy a magas AIDS-halandóság miatt a népességnövekedés nagyon lelassul. Ez végül is nem következett be.

²¹ <http://metazin.hu/index.php/item/3303-az-amerikai-alom-es-a-szuleteszabalyozas> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)

megszerzését, így a társadalmi emelkedést. Ez egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a gyermekszám és az iskolázottság összefüggése kétirányú.

Nincs rá különösebben jó statisztika, de feltehető, hogy a gyermekek majdani iskoláztatása szempontjából nem jó előjel, ha anyjuk szegény és a gyermekkorból éppen kilépve szüli első gyermekét. Ezzel egyrészt megfosztja magát attól, hogy tanulhasson, s megfosztja gyermekeit attól, hogy tanultabb (és tapasztaltabb) anyjuk legyen. Másrészt aki tinédzserkorban szüli első gyermekét, annak nagy valószínűséggel sok gyermeke lesz, ami önmagában akadálya annak, hogy egy-egy gyermekével többet tudjon foglalkozni. Ezek a gyermekek lényegében „egymástól” tanulnak, ami még jó esetben is a szülőtől eltanulható tudás „butított” formája, rossz esetben pedig a kortárs csoport torz értékeit és az abban való „helytállás” technikáit tanulják el. Azt viszont véletlenül sem, hogy miképp lehet a modern gazdaságban helytállni.

Annak, hogy Afrika önerőből nem képes gyors fejlődésre, egyik fontos oka a gyors népességnövekedés. Ez nem új felismerés, hanem – leszámítva a szélsőbalt és a fekete faji nacionalistákat – közhely. A fejlett országok évtizedek óta nyújtanak segélyeket a fejlődő országoknak – elsősorban Afrikának. Ezeket a segélyeket gyakran összekötötték születéskorlátozási célokkal, amit családtervezésnek neveztek, s a fogamzásgátlás módszereinek ismeretét és az eszközeihez való hozzáférés biztosítását, valamint a terhesség-megszakítás gyakorlatát jelentette. A segélynyújtó országok abból az önmagában logikus gondolatból indultak ki, hogy azért születik sok gyermek, mert az érintetteknek nincsenek eszközeik a nem kívánt terhességek megelőzésére vagy megszakítására. A történelmi tapasztalatok szerint azonban a fogamzásgátlás modern eszközeinek megjelenése előtt is bekövetkezhet a termékenységsökkenés, ha megjelenik az ez irányú motiváció. A párok megtalálják a megoldást. A modern fogamzásgátlás csupán nagymértékben könnyebbé (olcsóbbá, veszélytelenebbé, kényelmesebbé stb.) tette számukra a cél elérését. A családtervezési programok finanszírozói (szponzorai) nem voltak tisztában azzal, hogy a céljaik elérése érdekében érteniük kellene a segélyezett társadalmak összetettségét, működési mechanizmusait és mozgatórugóit. Utóbbiakra hatva lehetne tartós és látványos eredményt elérni, míg a megvalósult programok jórészt azt a modernizálódó („középosztályosodó”) réteget érték el, ahol enélkül is kialakult (vagy a kialakulóban volt) a motiváció.

A segélyek és a szegénység

A segélyprogramoknak eddig nem sok hasznát látta Afrika. Gyakran inkább rontott, mint javított a helyzeten, szegényebbé tette a kontinenst. Ahol javított, ott is csak elenyésző mértékben, áttörést nem elérve. A segélyprogramok összeállítására akaratlanul is a fejlett országok jóléti államainak gondolkodásmódja nyomta rá bélyegét, ami passzivitásra kárhoztatta a szegényeket. Pedig gyakran ismételt – nem bibliai eredetű, mint sokan gondolják, hanem kínai (konfuciusus) – bölcsesség a „hal helyett hálót”. A szegényt halászni kell megtanítani, nem halat adni neki. Nem véletlen, hogy Kína Afrika-politikájában ez inkább visszaköszön, mint Európa és Észak-Amerika segélyprogramjaiban.²²

²² Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy sokak szerint Kína valójában – bár új módon – gyarmatosít.

A szegénységből való tartós kitörés csak a szegény műve lehet, ehhez kell segítséget adni, ami intellektuálisan nagyobb erőfeszítést jelent, mint a pillanatnyi hiányok enyhítése. Létezik a „segítve rombolás” veszélye: a pokolba vezető is lehet jószándékkal kikövezve. (Ez viszont bibliai eredetű bölcsesség.) A segély könnyen kontraproduktív vá válhat. Különösen, ha a segélyezés „segélyiparrá” alakul, hivatásos segélyezők sajátos vállalkozásává. Afrikának „terv” kell, nem „segély”.

Az eddigi negatív tapasztalatok alapján nem véletlenül terjedtek el ismét Malthus eredeti nézetei, miszerint a segélyezés felesleges, csak ront a helyzeten. (Az 1840-es években, a tömeges éhhalállal járó ír krumplivész idején ezért nem segített Anglia – bár ebből a megfigyelésből azért nem kellett volna ennyire radikális – és persze nagyon kényelmes – következtetést levonni.) A segélyek egy része a korrump politikai elitek donor országokban lévő bankszámláit gyarapítja, másik része a donor országok cégeinek adott – gyakran túlszámlázott – megrendeléseken keresztül visszatér a donor országba. Mindez azonban elenyésző azon kárhoz képest, amit az okoz, hogy a fejlett országok áruszállításai lenyomják az árakat, tönkreteszik ezzel a helyi termelőket, megakadályozva nyereségessé válásukat, s így növekedésüket. Azt, hogy szerves fejlődéssel felépüljön egy életképes helyi gazdaság.

Az afrikai segélyek hatástalansága nem új felismerés. A magyar származású Peter Bauer már az 1960-as években hibának minősítette a kormányok által kormányoknak nyújtott segélyeket. (Pásztor, 2018; 2019) Amikor Dambisa Moyo zimbabwei származású közgazdász szülei értesültek arról, hogy fiuk az Afrikának nyújtott segélyekről írta első könyvét (Moyo, 2009), a könyvvel kapcsolatban adott interjúban (Edemariam, 2009) Moyo elmesélte: csodálkoztak azon, hogy egy ennyire nyilvánvaló dologról hogyan lehet (sőt: miért kell egyáltalán) ilyen hosszan írni. Ami számukra egy évtizeddel azelőtt nyilvánvaló volt, az a fejlett világban máig sem teljesen az. Emiatt a fő kérdésnek valójában annak kellene lennie, hogy a gazdag országok miért segélyezik még mindig Afrikát.

Garett Hardin idézett művében (Hardin, 1974) már az 1970-es években megállapította, hogy teljességgel kontraproduktív a gazdag nyugati országoknak a szegényebb országokat segélyezniük, mivel ezzel hosszú távú függőség alakul ki a gazdag és a szegény országok között. Ha a szegények nem az önálló, a keményebb utat járják, az idővel mindkét félnek hátrányára lesz. Hibás az a recept, amely szerint alkukat kötünk, s a támogatásért cserébe azt várjuk el, legfőképp az afrikai országoktól, hogy akadályozzák meg állampolgáraik Európába indulását. Ezzel abban tesszük érdekeltté az afrikai kormányokat, hogy egyszerre törekedjenek a migrációs nyomás fenntartására és visszatartására, mert ez folyamatos és egyre feljebb alkudható jövedelmet jelent számukra.

Afrika segélyezésének legnagyobb kritikusa napjainkban Dambisa Moyo zimbabwei közgazdász, aki 2009-es könyvét a segélypolitikákat először bíráló Peter Bauernek ajánlotta. Moyo természetesen nem mindenféle segéllyel és nem egyformán kritikus. A humanitárius segélyeket csak akkor tartja rossznak, ha a szétosztásra kerülő gabonát külföldről hozzák be (gyakran a saját termelől segítve ezzel), és nem a helyi farmerektől veszik. A leginkább a legnagyobb tételt jelentő „systemic aid”-t, a kormány által kormányoknak adott segélyeket bírálja, amelyek gyakran a Világbank közvetítésével jutnak el a segélyezettekhez. Ez a megoldás két dolgot eredményezett: az afrikai gazdaság segélyektől való függőségét és hatalmas méretű korrupciót. A segélyezett országok gyakran nem alakítottak ki megfelelő adórendszert, saját bevételekre alapított állami

költségvetést, mert ennek megszervezése nehéz, ám a külföldi segélyek könnyen jönnek. Szerinte a Marshall-terv azért működött Európában, és azért nem működne Afrikában, mert itt, ellentétben Európával, nincsenek megfelelő intézmények ezek felhasználására.

Ennek következménye, hogy 50 év alatt, a segélyek ellenére a szegénységi ráta 11%-tól 60%-ra emelkedett – vagyis a segélyek kész katasztrófát jelentettek. (Edemariam, 2009)

A magyarázat szerinte az, hogy a gazdagok sajnálják az afrikaiakat, ezért szemet hunynak a korrupció felett, az afrikaiak viszont így elvesztik az önkontrollt, az önbi-zalmukat és annak képességét, hogy előrelátó módon gondolkozzanak. Szerinte a fejlett világ segélyeivel szemben Kína, aki nem ad segélyt, hanem kemény üzleteket köt, Afri-kának többet segített 5 év alatt, mint a fejlett országok 50 év alatt (mondta ezt 2009-ben!). A lényeg, hogy a kínaiak egyenlő partnerként kezelik az afrikaiakat, s mindenki örül ennek, és az üzlet is fellendült.

E bírálókat azért érdemelnek különös figyelmet, mert „helyzet van”. Antonio Tajani, az Európai Parlament elnöke arról beszél, hogy az EU-nak, megakadályozandó az „afri-kai exodust”, a 2021–2027-es költségvetési ciklusban a jelenlegi évi 4 milliárd euró helyett legkevesebb 40 milliárdot kell egy uniós „Marshall-terv” keretében Afrika fejlesztésére fordítani.²³ Az erős politikai elkötelezettség és a jelentős források biztosítása önmagában azonban nem a siker garanciája. Lovászy László, az EP foglalkoztatáspolitikai tanácsadója éppen ezért utalt idézett cikkének címében is a segítve rombolás veszélyére.

Következtetések

A fentiekből több következtetés adódik:

1. Az afrikai népességrobbanást – elsősorban a szegény, tanulatlan rétegek születésszámának csökkentésén keresztül – fékezni kell, mert a népességrobbanás tartósítja a szegénységet, s akadályozza a gazdasági fejlődést.
2. A szegénységgel párosuló népességrobbanás, a tömeges, alacsony képzettségű-ekből álló, az európai munkaerőpiacon nem hasznosítható migráción keresztül fenyegetést jelent – a földrajzi közelség miatt – elsősorban Európának.
3. Emiatt Európának segítenie kell megfékezni a népességrobbanást és fellendíteni a gazdaságot. De ezt teljesen új módszerekkel kell tennie. Az eddigiek csak rontották a helyzetet.

Vagyis, ha Európa nem akarja, hogy az Afrikában kibontakozó malthusi probléma a bevándorlás révén a saját problémájává változzon (Hardin, 1974; 1989), akkor cselekednie kell, s nem a régi módon. A segélyekre szánt pénzeket egészen máshogyan, célzottan kell elköltenie, és nem a kormányoknak kell azt juttatnia. Azt kell elérnie, hogy Afrikában enyhüljön a migrációs nyomás, vagyis hogy csökkenjen a születésszám és fellendüljön a gazdaság, s a migránsok legalább annyira képzettek legyenek, hogy az európai munkaerőpiacon is használható tudással rendelkezzenek. Egy fellendülő afrikai gazdaságba

²³ <https://der-farang.com/de/pages/marshallplan-fuer-afrika> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)

pedig vizsgálni lehetne azt az európai tőkét, ami a népességsökkenés miatt itt nem hasznosítható, de a nyugdíjrendszer fenntartásához szükséges.

Vagyis Európának saját érdekében cselekednie kell, de morális ok is szól a cselekvés mellett. Az afrikai népességrobbanás ugyanis alapvetően annak a következménye, hogy túl gyorsan csökkent a gyermek- (különösen a csecsemő-) halandóság, s ehhez az új helyzethez még nem alkalmazkodtak az afrikai szülők (legalábbis a többségük). A sok gyermek ugyanis nagyon jó és általánosan alkalmazott stratégia volt a magas gyermekhalandóság idején – ami valaha az egész világra jellemző volt. Alacsonyabb gyermekhalandósághoz alacsonyabb születésszám „illik”, de idő kell az átmenethez. Ez alatt az idő alatt mindenhol népességrobbanás történt (úgynevezett második demográfiai átmenet), de sehol sem akkora, mint Afrikában, hiszen itt volt a leggyorsabb a csecsemőhalandóság csökkenése. Ez alapvetően a fejlett világban – így Európában – kidolgozott egészségügyi megoldások átvételének az eredménye. Ha már a csecsemőhalandóságot a mi segítségünkkel szorították le, akkor nem tagadhatjuk meg segítségünket a teljes termékenység leszorításához. Utóbbi nélkül előbbi – ami önmagában alapvetően pozitív fejlemény – csupán a szegénység tartóssá válásához járul hozzá.

Egy lehetséges új stratégia

Tehát akkor hogyan kellene, illetve nem kellene segíyezni?

- A segélyeket ne az afrikai kormányok kapják, amelyek hajlamosak annak jó részét saját klientúrájuk közt szétosztani, s abból vagy pazarló fogyasztás lesz, vagy a fejlett országok bankjaiba kerül. Még jobb eset, ha értelmetlen presztizsberuházásokra költik. Legcélszerűbb, ha azt közvetlenül az afrikai állampolgárok kapják.
- A segélyekért (vagy legalábbis azok számottevő részéért) a fejlett országok ne várjanak saját cégeik számára megrendelést, illetve ne az otthon felesleges élelmiszert osszák szét, ellehetetlenítve a mezőgazdaságot, hanem azt eleve az afrikai helyi kínálat ősztönzésére szánják, vagyis ténylegesen – legalább átmenetileg – mondjanak le róla.
- Az állampolgároknak adott segélyeket valamiképpen össze kell kötni a gyermekszám csökkentésével. Ezt viszont csakis önkéntesen, a célokat belátva célszerű megtenni úgy, hogy ezért az ezt vállalonak kompenzáció jár (pontosan az előbb említett segély ilyen). Ennek egy logikus módja, ha az erőforrásokat egyetlen „célközönségre” koncentráljuk: a fiatal, már szülőképes, de még gyermektelen nőkre. Velük szemben célszerű az az elvárás, hogy húszas éveik elejére-közepére halasszák első gyermekük megszületését, s addig tanuljanak, esetleg lépjenek ki a munkaerőpiacra. Ez egyrészt segíti megfékezni a népességrobbanást, másrészt esélyt ad arra, hogy a szülők képzetebben vágjanak bele a családalapításba, s így (emiatt eleve kisebb számú) gyermekeik is (akikkel ezért többet is tudnak foglalkozni) nagyobb eséllyel legyenek maguk is képzettek.

Ezeket a követelményeket a következő módon lehet praktikusán megvalósítani:

- Az EU kiválaszt egy együttműködni hajlandó afrikai országot, s annak egy jól beazonosítható, szegény, nagy születésszámmal bíró régióját.
- Fontos alapelv, hogy mind az ország, mind a régió vezetői, mind az érintett segítők önkéntesen, a választás szabadságát megőrizve, tudatosan csatlakozzanak a programhoz. Emiatt fontos a célok megértetése és a megoldással való azonosulás. Az alapelv: anyagilag támogatjuk az önkéntes, hosszú távon jó döntést.
- Az épp szülőkorba lépő 13-14 éves, még gyermektelen lányoknak egy érzékelhető összeget – például napi 1 eurót kínálunk, mondjuk, 24 éves korig azzal, hogy ez tanulmányi ösztöndíj. (Azt is lehetne mondani, hogy közelíteni kellene a fejlődő és fejlett világ átlagos első szülési korát egymáshoz.²⁴) Ez a napi ösztöndíj a maximum korhatárig, illetve ezen belül az első szülésig jár, akkor abbamarad, hiszen gyermek mellett nem lehet tanulni.
- Magának a tényleges tanulásnak a bizonyítását nem kérnénk az első időkben, hiszen azt nehéz és drága dokumentálni, és sokszor hiányoznak is a tényleges tanulás feltételei – leginkább az iskolák. De mindent meg kell tenni, hogy az oktatás – könyvek, számítógép, internet stb. formájában, illetve tényleges iskolákban – elérhető legyen.
- Hogy ezt tényleg ki is használják, ezért érdemes plusz pénzt kínálni – például egyszeri 50 eurót egy félév sikeres elvégzéséért.
- Magát a napi 1 eurót ténylegesen hetente, de akár naponta utalnák elektronikusan, az Afrika nagy részén elterjedt mobiltelefonos fizetési platformra. A napi utalás lényege, hogy az így kapott összeg folyamatosan épüljön be a napi költségvetésbe, s ne egyszeri nagy, felesleges dolgokra költhető („elverhető”) összegként jelenjen meg (és például semmiképpen sem egy Európába történő emigrálás pénzügyi alapjaként). Ráadásul ez segíti kialakítani a megfontolt kiadástervezést és a takarékoskodást is. A napi 1 euró elegendő ahhoz, hogy a szegények jövedelmét érzékelhetően a szegénységi küszöb fölé emelje.²⁵
- Azzal, hogy a program a lányokra fókuszál, egyben fel is emelné őket, ami egy jellemzően patriarchális társadalomban fontos emancipációs funkciót is betölthet.
- Ugyanakkor fontos, hogy ne csak maguk a lányok legyenek motiváltak, hanem a környezetük is, ezért amíg a lány nem szül, illetve iskolába jár, addig ugyanezt a napi ösztöndíjat, illetve a félév sikeres elvégzéséért járó egyszeri jutalmat ne csak ő kapja meg, hanem párhuzamosan az apja (annak hiányában az őt ténylegesen gondozó felmenő, illetve rokon), illetve férjhez menés esetén a férje is. A férj ettől függetlenül külön jutalmat kaphat, ha ő is tanul.
- A program indításakor (egy-egy helyet értve ezalatt) átmenetileg idősebbeket is be lehet léptetni, akik még nem töltötték be a felső korhatárt. Nekik azt kell vállalniuk, hogy több gyermekük nem lesz. Hogy érezzék ennek fontosságát, meglévő gyermek esetén kisebb napi összeget kellene utalni.

²⁴ Ennek a másik „lába”, hogy a fejlett világban ezt a jelenlegi nagyon magas értékről lejjebb kellene tornászni, de ez már egy másik történet.

²⁵ A Világbank a közelmúltig napi 1,25 dollárt tekintett szegénységi küszöbnek, amit nemrég 1,90 dollárra emelt.

A programot meghatározott időre, például 15 évre lehetne meghirdetni (addig lehet új jelentkezőket beléptetni).

Nagyon fontos, hogy az első ilyen projektet gondosan tervezzék meg, vagyis vegyenek egy magas születésszámú, szegény régiót, s ott nyerjék meg az érintett (esetlegesen törzsi/nemzetségi) vezetőt. Első lépésként elég egy sikeres projektet levezényelni, s a (remélhető) sikert néhány év múlva erősen propagálni, s további önként jelentkező kormányokat és régiókat keresve kiterjeszteni a megoldást.

Siker esetén elképzelhető, hogy keresni kell csatlakozó szponzor magánalapítványokat is.

Egy projektre 15 év alatt, mondjuk, évi 1000 csatlakozó lánnyal és lányonként 10 éves, napi 1 eurós ösztöndíj időszakokkal számolva kb. $15 \times 10 \times 1000 \times 2$ (a férjnek járó rész miatt) $\times 365 = 109\,500\,000$ eurót kell összesen költeni. Az adminisztrációs költségek, illetve a vizsgákért járó díjazás miatt ezt érdemes durván megduplázni, vagyis 200 millió euróval számolni. Ezzel lányonként legalább 3 szülést lehet elkerülni, vagyis legalább $3 \times 10 \times 1000 = 30\,000$ -rel mérsékelni a születésszámot, ami (meg nem született) gyermekenként 6667 eurót jelent.

A javasolt megoldást azért tartanák az Afrika-politika strukturális reformjának, mert e támogatás oly módon növelné az érintettek jólétét, hogy közben tanulásra és a gyermekvállalás elhalasztására ösztönöz, miközben a helyi ipar és mezőgazdaság termékeire teremt pluszkeresletet, s kiküszöböli a kormányoknak nyújtott segélyek gyakran kétes módon és rossz hatásokkal történő elköltését és korrupciós megcsapolását.

Felhasznált irodalom

- BANYÁR József (2019): Az állami nyugdíjrendszer születési hibái és javításának fő iránya. *Pénzügyi Szemle*, 64. évf. 4. sz. 540–553. DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_4
- BRÓDY András (1983): *Lassuló idő*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- COASE, Ronald H. (2004): *A vállalat, a piac és a jog*. Budapest, Universitas.
- DOBRÓVITS Mihály (2017): Népszavazások kora. *Élet és Irodalom*, 61. évf. 44. sz. 2017. 11. 03.
- GIDE, André (1925/1981): *A pénzhamisítók*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- LOVÁSZY László (2017): A segítve rombolás (veszélye) Afrikában. *Világgazdaság*, 2017. 10. 28.
- MOYO, Dambisa (2009): *Dead Aid – Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*. New York, Farrar, Straus and Giroux.
- OSTROM, Elinor (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- PÁSZTOR Szabolcs (2017): Demográfiai trendek a szubszaharai régióban. In BIEDERMANN Zsuzsánna – KISS Judit szerk.: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 35–56. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634540298>

- PÁSZTOR Szabolcs (2018): Gondolatok Sir Peter Thomas Bauer munkásságáról. In HALM Tamás – HURTA Hilda – KOLLER Boglárka szerk.: *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században: Ünnepi kötet a 65. éves Halmai Péter tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 67–75. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.8.15>
- PÁSZTOR Szabolcs (2019): Gondolatok a fejlesztési segélyek negatív hatásairól P. T. Bauer szellemi örökségének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 66. évf. 10. sz. 1093–1120. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2019.10.1093>

Internetes források

- ABADI, Cameron (2017): The Dam Will Hold. Until It Doesn't V. *Foreign Policy*, 06. 10. 2017. Elérhető: <http://europeslamsitsgates.foreignpolicy.com/part-5-the-dam-will-hold-until-it-doesnt-germany-europe-merkel-EU-africa-migration> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- Az amerikai álom és a születésszabályozás (2016). *Metazin*, 2016. 09. 08. Elérhető: <http://metazin.hu/index.php/item/3303-az-amerikai-alom-es-a-szuleteszabalyozas> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- BEDE Márton (2017): Csak látni ne kelljen őket: Európa pénzén kínozzák a menekülteket Afrikában. *444*, 2017. 10. 10. Elérhető: <https://444.hu/2017/10/10/csak-latni-ne-kelljen-oket-europa-penzen-kinozzak-a-menekulteket-afrikaban> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- COSSINS, Daniel (2017): The ethics issue: Should we impose population controls? *New Scientist*, 05. 07. 2017. Elérhető: www.newscientist.com/article/mg23531331-300-the-ethics-issue-should-we-impose-population-controls/ (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- CRIST, Eileen – MORA, Camilo – ENGELMAN, Robert (2017): The interaction of human population, food production, and biodiversity protection. *Science*, Vol. 356, No. 6335. 260–264. 21. 04. 2017. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.aal2011>
- EDEMARIAM, Aida (2009): 'Everybody knows it doesn't work' – Despite receiving more than \$1 trillion from the west over the last half century, Africa remains in dire economic straits. Dambisa Moyo thinks aid is to blame and should stop now. She talks to Aida Edemariam. *The Guardian*, 19. 02. 2009. Elérhető: www.theguardian.com/society/2009/feb/19/dambisa-moyo-dead-aid-africa (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- GOODKIND, Daniel (2017): The Astonishing Population Averted by China's Birth Restrictions: Estimates, Nightmares, and Reprogrammed Ambitions. *Demography*, Vol. 54, No. 4. 1375–1400. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13524-017-0595-x>
- GREEN, Anne (2017): Having Kids urges Prince William and Kate Middleton to consider a smaller family. *Having Kids*, 25. 07. 2017. Elérhető: <http://havingkids.org/kids-urges-prince-william-kate-middleton-consider-smaller-family/> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- HARDIN, Garrett (1968): The Tragedy of the Commons. *The Garrett Hardin Society*. Elérhető: www.garretthardinsociety.org/articles/art_tragedy_of_the_commons.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 17.)

- HARDIN, Garrett (1974): Lifeboat Ethics: the Case Against Helping the Poor. *The Garrett Hardin Society*. Elérhető: www.garretthardinsociety.org/articles/art_lifeboat_ethics_case_against_helping_poor.html (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- HARDIN, Garrett (1989): There is No Global Population Problem. *The Garrett Hardin Society*. Elérhető: www.garretthardinsociety.org/articles/art_no_global_pop_problem.html (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- KEBEDE, Endale – GOUJON, Anne – LUTZ, Wolfgang (2019): Stalls in Africa's fertility decline partly result from disruptions in female education. *PNAS*, Vol. 116, No. 8. 2891–2896. 19. 02. 2019. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1717288116>
- Marshallplan für Afrika? (2017) *Der Farang*, 31. 10. 2017. Elérhető: <https://der-farang.com/de/pages/marshallplan-fuer-afrika> (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- Meglepő volt a népszámlálás: találtak plusz 20 millió embert Pakisztánban (2017). *HVG*, 2017. 08. 25. Elérhető: http://hvg.hu/vilag/20170825_pakisztan_nepszamlalas_nepesseg (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- MUENI, Eunice (2016): Changing the Narrative on Fertility Decline in Africa. *NewSecurityBeat, Wilson Center*, 20. 04. 2016. Elérhető: www.newsecuritybeat.org/2016/04/changing-narrative-fertility-decline-africa/ (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- RIPPLE, William J. – WOLF, Christopher – NEWSOME, Thomas M. – GALETTI, Mauro – ALAMGIR, Mohammed – CRIST, Eileen – MAHMOUD, Mahmoud I. – LAURANCE, William F. and 15,364 scientist signatories from 184 countries (2017): World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice. *BioScience*, Vol. 20, No. 10. DOI: <https://doi.org/10.1093/biosci/bix125>
- SHAPIRO, David (2015): Accelerating Fertility Decline in Sub-Saharan Africa. *Population Horizons*, Vol. 12, No. 1. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.1515/pophzn-2015-0002>
- SHAPIRO, David (2017): Linkages between Education and Fertility in Sub-Saharan Africa. *AFD Research Paper Series*, No. 56. Elérhető: www.afd.fr/en/linkages-between-education-and-fertility-sub-saharan-africa (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- Stalling Transition in Kenya (s. a.). *Berlin Institute for Population and Development*. Elérhető: www.berlin-institut.org/fileadmin/user_upload/Weltbank/final_kenya.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- Támadások keresztüzében Macron (2017): *Mandiner*, 2017. 07. 12. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20170712_tamadasok_keresztuzeben_macron (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- WILDMAN, Sarah (2017): French President Emmanuel Macron is in the middle of a social media firestorm Macron stumbles for the first time. *Vox*, 10. 07. 2017. Elérhető: www.vox.com/world/2017/7/10/15949392/macron-women-children-7-or-8-g20-stumble-twitter-storm (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- WILLIAMS, Walter E. (2017): Overpopulation Hoax. *Creators*, 31. 05. 2017. Elérhető: www.creators.com/read/walter-williams/05/17/overpopulation-hoax (A letöltés dátuma: 2020. 02. 03.)
- World Population Prospects (2019). Elérhető: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/> (A letöltés dátuma: 2020. 05. 10)
- WYNES, Seth – NICHOLAS, Kimberly A. (2017): The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions, *Environmental Research Letters*, Vol. 12, No. 7. DOI: <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aa7541>

